

разнавіднасцей. Асобныя сегменты маўлення характарызуюцца выдзяленнем пэўнай інфармацыі, а значыць і яе актуалізацыяй. Відавы клас названых канструкцый дастаткова разнастайны – гэта ўсе функцыянальныя тыпы членаў сказа, частак даданага сказа і цэласныя тэкставыя сегменты. Падобныя аперацыі надаюць інфармацыйную дакладнасць і лаканічнасць паведамленню або яго фрагменту.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Harma J. Sur l'omission du verbe et sa recuperabilité en français // Actes du 9e Congrès des romanistes scandinaves / Helsinki, 13–17 aout 1984. Helsinki, 1986. P. 135–146.
2. Грудева Е. В. Избыточность и эллипсис в русском письменном тексте. Череповец: Черепов. гос. ун-т, 2007. 251 с.
3. Лекант П. А. К проблеме неполных предложений в русском языке // Учен. зап. / Моск. обл. пед. ин-т. М., 1963. Т. 139, вып. 9: Русский язык и литература. С. 43–49.
4. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского. М.: Наука, 1982. 368 с.
5. Vychodilová Z. Elipsa jako jeden ze způsobu neexplicitního vyjadřování obsahových prvků v jazyce. Olomouc : [s.n.], 1988. 231 s.

ПУНКТУАЦЫЙНЫ ЎЗРОВЕНЬ КАМУНІКАТЫЎНА-ПРАГМАТЫЧНАГА ПАТЭНЦЫЯЛУ МАСТАЦКАГА ПРАЗАІЧНАГА ТЭКСТУ

PUNCTUATION LEVEL OF COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC POTENTIAL OF AN LITERARY PROSE TEXT

В.М. Шаршнёва

V. Sharshniova

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова,
Магілёў, Беларусь, shershnyova@msu.by
Mogilev State A.A. Kuleshov University,
Mogilev, Belarus, shershnyova@msu.by

У артыкуле ідзе гаворка пра ролю пунктуацыйных сродкаў ва ўзмацненні камунікатыўна-прагматычнага патэнцыялу мастацкага тэксту. Абгрунтоўваецца роля пунктуацыі для сувязі паміж элементамі выказвання і для выражэння імпліцытнага зместу. Ілюстрацыйна пацвярджаецца, што для стварэння экспрэсіі і падтэксту ў сучаснай мастацкай літаратуры выкарыстоўваюцца не толькі ўзаемазамены традыцыйных знакаў прыпынку, але і іх спецыфічныя, аказіянальныя, камбінацыі або нават поўная ці частковая адсутнасць.

Ключавыя словы: камунікатыўна-прагматычны патэнцыял; прагматычны; пунктуацыйны ўзровень; мастацкі тэкст; імпліцытны.

The article deals with the role of punctuation tools in strengthening the communicative and pragmatic potential of a literary text. The role of punctuation for the connection between the elements of expression and for the expression of implicit content is substantiated. It is illustratively confirmed that in order to create expression and subtext in modern fiction, not only the interchangeability of traditional punctuation marks are used, but also their specific, rendered combinations or even complete or partial absence.

Keywords: communicative and pragmatic potential; pragmatic; punctuation level; literary text; implicit.

Прагматычны падыход да вивучэння мастацкага тэксту спрыяе раскрыццю яго камунікатыўнага прызначэння і выкарыстання адрасатам ў якасці сродку ўздзеяння на рэцыпіента. Пад камунікатыўнымі ўласцівасцямі моўных адзінак маюцца на ўвазе лінгвістычныя характарыстыкі тэксту з улікам суадносін аўтар – тэкст – адрасат. Узаемасувязь трох названых кампанентаў з’яўляецца агульнавядомым палажэннем лінгвістычнай прагматыкі. Менавіта праз камунікатыўную дзейнасць адрасанта і адрасата ажыццяўляецца фарміраванне і ўспрыманне лінгвістычных структур.

Даследаванне моўных сродкаў мастацкага тэксту патрабуе камунікатыўна-прагматычнага падыходу, паколькі іх прагматычны патэнцыял вынікае з пэўнай маўленчай сітуацыі і іх інтэрпрэтацыі часта з’яўляюцца кантэкстуальна абумоўленымі. Пад прагматычным патэнцыялам разумеецца “карэляцыя паміж выбарам моўнага матэрыялу адпраўніком тэксту і яго маўленчымі паводзінамі, а таксама магчымасць актуалізацыі нюансаў сэнсу моўных адзінак ва ўмовах маўленчых зносін” [1, с. 9]. Стваральнік зыходнага тэксту выбірае канкрэтныя лінгвістычныя сродкі, якія найлепшым чынам служаць для рэалізацыі камунікатыўнай мэты паведамлення. Такім чынам, кожны тэкст мае свой прагматычны патэнцыял [2].

На думку В. Л. Пановай, камунікатыўна-прагматычная эфектыўнасць выказвання з’яўляецца адной з падстаў выбару вобразных сродкаў яго фарміравання, паколькі “выказванне як адзінка зносін мае камунікатыўна значную і прагматычна зараджаную інфармацыю, якую персанаж імкнецца давесці да моўнай свядомасці слухача ў выглядзе паведамлення, пытання (запыту паведамлення), пабуджэння, эматыўна-ацэначных абазначэнняў і г.д.” [3, с. 12].

Відавочна, што прагматычнае ўздзеянне на адрасата ўключаецца ў любую камунікацыю, аднак спосабы перадачы такога ўздзеяння ў мастацкім тэксце набываюць асаблівае значэнне. Па сутнасці, “прагматычны патэнцыял тэксту ёсць вытворнае ад прагматычнага патэнцыялу яго мікракампанентаў” [1, с. 9].

З актуалізацыяй прагматычнага патэнцыялу тэксту непасрэдна звязана яго экспрэсіўнасць, паколькі менавіта праз яе выражаецца актыўнасць асобы адрасанта, аўтара ў стварэнні мастацкага тэксту, выбар ім адпаведных ілакутыўнай задуме моўных адзінак любога ўзроўню, якія актуалізуюць інтэнцыі аўтара, аказваюць камунікатыўнае ўздзеянне на адрасата і адлюстроўваюць унутраны стан адрасанта.

Надзвычай важнымі сродкамі ўздзеяння на чытача і разам з тым стваральнікамі прагматычнага патэнцыялу мастацкага тэксту з'яўляюцца пунктуацыйныя знакі, якія могуць уплываць на рознае актуальнае члененне выказвання і, адпаведна, надаваць яму розную семантыку ў залежнасці ад камунікатыўных намераў аўтара. Роля пунктуацыйных знакаў у мастацкім тэксце заключаецца таксама ў выяўленні змястоўна-падтэкставай інфармацыі і ў дэкадзіраванні чытачом ствараемага аўтарам падтэксту; пры гэтым чытач актыўна ўдзельнічае ў аналізе твора, што сведчыць аб высокай ступені камунікатыўнай накіраванасці мастацкага тэксту.

Сярод знакаў, якія часта і паспяхова выкарыстоўваюцца аўтарамі для фарміравання падтэксту, даследчыкі найбольш часта адзначаюць працяжнік, пыталнік і дужкі, коску, клічнік, тлумачачы іх высокім патэнцыялам стварэння экспрэсіўнасці ў тэксце і магчымасцю ўжо на графічным узроўні сігналізаваць чытачу аб наяўнасці ў тэксце дадатковай і, як правіла, важнай інфармацыі [1], [3].

Варта, аднак, заўважыць, што для стварэння дадатковай экспрэсіі і падтэксту ў самай сучаснай мастацкай літаратуры выкарыстоўваюцца не толькі ўзаемазамены традыцыйных знакаў прыпынку, але і іх спецыфічныя, аказіянальныя камбінацыі або нават поўная ці частковая адсутнасць. Цікавымі ў гэтых адносінах уяўляюцца наступныя прыклады. (Заўвага: тут і далей арфаграфія і пунктуацыя першакрыніц захаваны.)

На старым фатаздымку з Архіву Клакоцкага ледзь бачныя восем постацяў: стаяць, узяўшыся за рукі. Спакойныя, засяроджаныя твары, на некааторых усьмешка. Страх глыбока схаваны, амаль што забыты. Дзяўчына зьлева: твар у профіль: усьмешка. На адвароце атрамантам каліграфічна: “малодшыя танцоры Беларускай гімназіі ў Рэгенсбургу”. Унізе ледзь разборліва, алоўкам: “але сьвет, як навуціньне, трымае” (І. Бабкоў “Магдачка”).

У працытаваным урыўку звяртае на сябе ўвагу частае выкарыстанне двукроп'я, якое, акрамя традыцыйнага, уласцівага для яго апісальна-тлумачальнага значэння, дапамагае стварыць запатрабаваны кантэкстам фатаграфічны эфект.

Надзвычай выразным у дачыненні да імпліцытнай насычанасці мастацкага тэксту з'яўляецца шматкроп'е. Яно можа перадаваць перарывістасць, нязвязнасць маўлення, уяўнасць таго, што адбываецца; эмацыянальнасць, рэзкую зменлівасць настрою; вылучаць прадмет разважання; размяжоўваць дыялагічнае і маналагічнае маўленне; павялічваць паўзу паміж рэплікамі; пераключаць на іншага адрасата маўлення і інш. [4, с. 134–137].

Варта заўважыць, што імпліцытная насычанасць гэтага знака прыпынку настолькі разнастайная і выразная, што дазваляе заўважыць і адрозніць самыя тонкія і глыбокія сэнсавыя адценні, накіраваныя стваральнікам тэксту да рэцыпіента. Індывідуальнае аўтарскае ўспрыняццё шматлікіх нюансаў шматкроп'я накіроўвае да пастаяннага яго выкарыстання ў новых, самых нечаканых сітуацыях і значэннях:

Яна пакінула мне дзёньнікі, я разгарнуў іх два гады таму, калі пацвердзіліся звесткі... што яе больш няма... (І. Бабкоў “Магдачка”).

Вылучэнне шматкроп'ем даданай часткі складанага сказа не проста акцэнтуюе ўвагу на яе змесце, але і адлюстроўвае адносіны аўтара да асэнсавання і ўспрыняцця гэтага зместу: аўтару настолькі балюча ўявіць, што жанчыны ўжо няма, аж відавочна, як ён прымушае сябе напісаць пра гэта.

Роздум, перажыванне, хваляванне, імкненне падабраць больш дакладнае слова, каб не пакрыўдзіць ні свае пачуцці, ні суб'еднікі, перадае аўтар праз шматкроп'е ў наступнай рэпліцы:

– Юрачка, навошта ж цяпер бедаваць, што так атрымалася? І ў цябе была сям'я, і ў мяне... Я згодна, што пачуцці – напэўна, самае лепшае, што нам дае Бог у жыцці. Нечыя пачуцці да нас ці нашыя пачуцці да некага... Яны асвятляюць жыццё на многія гады. І тады рэчаіснасць не здаецца такой бессэнсоўнай. Але ж ёсць яшчэ абавязак перад блізкімі людзьмі... Няхай яны да цябе ставяцца зусім не так, як табе хацелася б. І жыццё складаецца зусім не так, як ты марыў некалі ў юнацтве... Але ж іншага жыцця не будзе. Ёсць толькі адно – гэтае... (Т. Мушынская “Дыханне ранняй восені”).

Менавіта шматкроп'е дапамагае максімальна дакладна ўзнавіць рэальную гаворку, магчымыя паўзы, створаныя пошукам патрэбнага слова.

Часта выкарыстоўваючыся для абазначэння няскончанасці выказвання, шматкроп'е можа паказваць на тое, што адлюстраваныя ў сумежных сказах падзеі аддзеленыя доўгім прамежкам часу:

І я жыла. Нарадзіла яшчэ дзяўчынку і хлопчыка... Мусіла пакінуць родны хутар, як сталі змушаць у калгасы. Сядзелі апошні раз у хаце за сталом сям'ёю, а з гарышча сыпалася церуха – здзіралі страху...

Пахавала яшчэ адну дачушку... Багаццела ў калгасе мазалямі. Зарабляла працадні. Жыла, прала, ткала, палала... Дабудоўвалі, перабудоўвалі хату... Гадавалі, вучылі сыноў... (Ю. Зарэцкая “Пакуль б’ецца сэрца...”).

Калі не ўсё жыццё жанчыны, то даволі значную яго частку, аснову якой складае бясконцая праца, беды, кароткія радасці, змяшчае аўтар у адным невялікім абзацы. Кожнае шматкроп’е накіроўвае на недвухсэнсоўнае дадумванне пра тое, што адбывалася паміж акрэсленымі этапамі жыцця.

У стварэнні дадатковай экспрэсіі і дадатковага зместу значную ролю адыгрываюць нечаканыя, індывідуальна-аўтарскія спалучэнні знакаў прыпынку, пацвярджэннем чаго могуць стаць наступныя прыклады:

<...> а на тых лаўках калі-нікалі сядзелі спрацаваныя нямоглыя старыя, якія праводзілі машыну патухлымі позіркамі і гаварылі, меркаваў Фёдар Сак, яны паміж сабой, пэўна, аднолькавае і неістотнае, – такія сядзелі ля пад’ездаў і ў тым мікрараёне сталіцы, дзе ён жыў, гаворачы што-небудзь накішталі:

« – Ідзе Кітай – усё кідай».

І ўздыхалі цяжка і скрушына:

« – А-ха-ха, так» (Ю. Станкевіч “Беспапатам”).

У працытаваным прыкладзе звяртае на сябе ўвагу неадпаведнае нормам пунктуацыі афармленне рэплік, якое, па сутнасці мае цалкам прагматычную накіраванасць: аўтар не проста перадае не прывязаныя да пэўнага часу і сітуацыі словы старых, але і засяроджвае ўвагу на тыповасці, паўтаральнасці, будзённай звыкласці названага эпізода.

Характар маўленчых паводзін аўтара асабліва выразна выяўляецца ў аслабленым пунктуацыйным афармленні або поўнай адсутнасці пунктуацыйнага афармлення:

Не азірайся, хлопча

Што там, за сьпінаю?

Купалінка, МакДоналдз, Самота, Альба?

Ты ідзеш па адпаліраваных прыступках гараджкога раю

Жалейка сіпла гучыць

выплятае

цёплыя гукі

Не азірайся (І. Бабкоў «Safe’ “У Топія”»)

Пунктуацыйна-графічная арганізацыя працытаванага тэксту ўскладнілася як за кошт павелічэння сродкаў, спосабаў і прыёмаў візуальнага адлюстравання дадатковых сэнсаў (адмаўленне ад кропак у канцы сказа і часткова – ад косак), за кошт змянення функцый звыклых знакаў прыпынку (адзін сказ *Жалейка сіпла гучыць выплятае цёплыя*

зукі аформлены аж у тры абзацы), пашырэння магчымасцяў іх вар'іравання і камбінаторыкі знакаў. Візуальная рэпрэзентацыя семантычнай структуры мастацкага тэксту, якая ажыццяўляецца шляхам аб'яднання, разгортвання, дзялення, актуалізацыі рознаўзроўневых моўных адзінак мае непасрэднае дачыненне не толькі да яго экспліцытнага і імпліцытнага зместу, але і да асобы аўтара, які імкнецца перадаць пачуцці іменна ў той форме, якая застыла ў яго свядомасці.

Такім чынам, роля пунктуацыйных знакаў у мастацкім тэксце заключаецца ў выяўленні змястоўна-падтэкставай інфармацыі і ў дэкадзіраванні чытачом стваранага аўтарам падтэксту. Пры гэтым чытач актыўна ўдзельнічае ў аналізе твора, што сведчыць аб высокай ступені камунікатыўнай накіраванасці мастацкага тэксту. Выяўленню змястоўна-падтэкставай інфармацыі часта служыць і аўтарская пунктуацыя.

Аслабленая пунктуацыя мастацкага тэксту дазваляе чытачу расставіць сэнсавыя акцэнты ў структуры выказвання; дае рэцыпіенту свабоду ў інтэрпрэтацыі мадальна-ацэннага зместу твора; адлюстроўвае відавочныя і скрытыя камунікатыўныя намеры; актуалізуе моўныя (вербальныя) адзінкі з пункту гледжання закладзенага ў іх інтэрпрэтацыйнага патэнцыялу; кадыруе ўскосныя сэнсы выказвання, г. зн. невыкарыстанне патрэбнага пунктуацыйнага знака можа мець дадатковую сэнсавую нагрузку.

Працытаваныя прыклады дазваляюць сцвярджаць, што прагматычны змест мастацкага тэксту і яго экспліцытнае і імпліцытнае выражэнне рэалізуюцца праз сістэму пунктуацыйных пазіцый, якія спецыяльна ствараюцца аўтарам. Прычым пунктуацыйна-графічная арганізацыя сучаснага мастацкага тэксту ўскладняецца не толькі за кошт павелічэння сродкаў, спосабаў і прыёмаў візуальнага стварэння сэнсаў, але і за кошт змянення функцый звыклых знакаў прыпынку, пашырэння магчымасцяў іх выкарыстання.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Дорджиева Е. В. Языковые средства создания прагматического потенциала английского художественного текста. Пятигорск : Пятигорский гос. лингв. ун-т, 2005.
2. Куракина, Н. А. Прагматический аспект комплиментарных высказываний (на материале англо-американской художественной литературы). Калининград, 2016.
3. Панова, О. Л. Коммуникативно-прагматические средства создания речевой образности в современном драматургическом тексте (60–80 гг. XX века). Волгоград : Волгоградский гос. пед. ун-т, 2001.
4. Абабурка М. В., Саўчанка, В. М. Сучасны літаратурна-мастацкі расповед : манаграфія // Архітэктоніка і кампазіцыя літаратурна-мастацкага тэксту з лінгвістычнага пункту погляду. – Магілёў : УА “МДУ імя А. А. Куляшова”, 2011.